

Бевз Г. М. Реформа освіти та освітня політика: психологічні аспекти міждисциплінарних знань. Г. М. Бевз // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Вид. ТОВ «Талком» 2020. - 46(49) – 196 – 209.

DOI: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).170](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).170); <https://sssppj.org/index.php/ssj/article/view/170>

УДК 159.955.2 [316.334.3]

Галина Бевз

докторка психологічних наук, професорка,
завідувачка лабораторії психології спілкування,
Інституту соціальної та політичної психології
НАПН України,
Київ, Україна
ORCID iD: 0000-0003-2487-5429
galina.bevz@gmail.com

РЕФОРМА ОСВІТИ ТА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗНАНЬ

Стаття присвячена визначенню континууму понять, які стосуються «реформи» як категорії «змін» задля розширення їх доступності для між- та транс-дисциплінарних досліджень а також укріплення професійних меж психологічних знань. Завдання дослідження: 1) окреслити континуум понять міждисциплінарних знань, що стосуються реформи, наразі у сфері освіти; 2) визначити сферу компетенції психології у їх інтерпретації та застосуванні при поясненні явищ соціально-психологічного походження, зокрема, реформи освіти. Методологією дослідження розгорталася у сфері полі- крос- між-та транс-дисциплінарного контексту теоретичного вивчення надбань різних наукових дисциплін щодо континууму понять категорії «зміни». У статті найбільш повно представлено порівняльний аналіз таких понять, як модернізація, трансформація (оптимізація, раціоналізація), реформа та політика (у сфері освіти), інновація, новація та нововведення а також зміни та управління змінами. Доведено, що наукова думка лише частково опанувала полі та крос-дисциплінарний аспект досліджень. Стверджується, що перехід на міждисциплінарний та крос-дисциплінарний підхід у вивченні соціальних змін, забезпечить наукове інтеграційне підґрунтя для вирішення значущих соціальних питань, яким виступає реформа, наразі, у сфері освіти. Доведено, що застосування теорії дифузії інновації щодо вирішення питань реформування освіти (як соціальної інновації) може послугувати механізмом переборення її історично зафіксованої неуспішності незалежно від країни застосування. Практичне значення здійсненого аналізу полягає 1) у розподілі повноважень між мета- (галузеве міністерство) та мезо- і мікрорівнями (громада та школи) при впровадженні освітньої реформи; 2) розвіювання міфу непорушності явища опору у процесах інноваційного розвитку. Ці ж самі аспекти і будуть складати соціальну значущість представленого у статті дослідження. Оригінальність дослідницької роботи виступає поєднання полі- крос- між- та трансдисциплінарних підходів у вивченні складного соціального явища – реформа, наразі в освіті.

Ключові слова: психологія змін, інновація, міждисциплінарний та транс-дисциплінарний підходи, реформа освіти.

Halyna Bevz

Phd (Doctor of Psychology), Professor,
Head of Communication Psychology Lab,
Institute for Social and Political Psychology
of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine;
Kyiv, Ukraine
ORCID iD: 0000-0003-2487-5429
galina.bevz@gmail.com

EDUCATION REFORM AND EDUCATIONAL POLICY: PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INTERDISCIPLINARY KNOWLEDGE

The article is consecrated to defining a continuum of concepts that refer to "reform" as a category of "change" in order to broaden their accessibility to inter- and trans-disciplinary studies, as well as to strengthen the professional boundaries of psychological knowledge. The objectives of the study are: 1) to outline a continuum of concepts of interdisciplinary knowledge regarding reform, currently in the field of education; 2) determine the sphere of competencies of psychology in their interpretation and application in explaining the phenomena of socio-psychological origin, education reform in particular.

The methodology of the study developed in the field of poly-cross-inter-and trans-disciplinary context of the theoretical study of the assets of different scientific disciplines regarding the continuum of concepts of the "change" category.

Comparative analysis of the concepts such as modernization, transformation (optimization, and rationalization), reform and policy (in the sphere of education), novation, newness, and innovation, as well as change and change management are most fully presented in the article. It is proved that scientific opinion has only partially mastered the poly and cross-disciplinary aspect of research. It is argued that transition to the interdisciplinary and cross-disciplinary approach to the study of social change will provide a scientific integration basis for addressing the significant social issues such as reform, for the time being in the sphere of education. It is proved that the application of the theory of innovation diffusion to address the issues of reforming education (as a social innovation) can serve as a mechanism to overcome its historically fixed failure, regardless of the country of application. The practical significance of this analysis presented: 1) in division of the authorities between the meta (sectoral ministry) and the meso, as well as the micro levels (community and schools) in implementing educational reforms; 3) in determining the value of changing the mechanisms in relation to the different systemic levels of promotion of the reform; 2) dispelling the myth of inviolability of the phenomenon of resistance in the processes of innovative development. These same aspects will make up the social significance of the study presented in this article. Originality of the research work is formed by a combination of poly-cross-inter and trans-disciplinary approaches in the study of complex social phenomenon – which is currently the reform in the sphere of education.

Cross-disciplinary should be considered as a promising direction for further studies of complex social phenomena.

Keywords: psychology of change, innovation, interdisciplinary and trans-disciplinary approaches, education reform.

Постановка проблеми в загальному вигляді на її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Інтенсивність соціальних політичних перемін, численні реформи, що зачіпають майже всі сфери життєдіяльності людини, вносять в людське життя нескінченне число перемін. Все це розбудовує підґрунтя для перегляду традиційності та звиклості, як категорію постійності, наразі, через категорію змінності. Звиклий швидкий темп життя, звикла покvapливість, звикла мінливість,

звикла поспішливість, звикла нетривалість, звикла змінність.... Щодо категорії науки, то її темп розвитку теж набирає обертів і все частіше можна спостерігати перетинання різних сфер знань та трансфер термінології, методів а також логіки когнітивних схем дисциплінарного аналізу, що інколи здійснюється поквалітивно і не завжди супроводжується належним науковим аналізом. Разом із процесами глобалізації та формування інформаційного суспільства вимоги до наукових досліджень все більше зростають ставлячи перед науковцями задачі вже навіть не на рівні полідисциплінарного та між-дисциплінарного контексту наукового осмислення, а на мета-рівні, що під силу лише крос-дисциплінарним дослідженням мета-системного рівня (Чайка, 2011). Видається, що процес диференціації наукового знання перебуває на стадії завершення свого циклу та набуває інтенцій до переходу на стадію перегляду та інтеграції вже на новому витку розвитку людської цивілізації. Задачі, які сьогодні ставить розвиток суспільства, вже не підвладні лише одній науковій дисципліні і потребують системного осмислення на інтеграційному рівні знань. Практика життя не задовольняється здобутками лише окремої наукової сфери, засвідчуючи безсилля експертів, які прагнуть вирішити світові проблеми лише засобом залучення вузькоспеціалізованих фахівців.

До таких задач, що потребують вирішення на рівні інтеграції знань мета-рівня, і відносяться питання реформи. У нашому випадку предметом уваги постає саме реформа у системі освіти України, що проходить вже декілька років поспіль поруч з іншими реформами (медичної, державного управління, пенітенціарної, судової тощо), посилюючи та послаблюючи реформаційні процеси одна одної. При цьому кожна із інституційних сфер, прагнучи найкращим чином реформувати саме власний напрям, вимагає максимальної уваги до своїх процесів та необхідного рівня підтримки (фінансової, соціальної, правової, суспільної тощо) аж до спеціально спрямованого супроводу. Водночас інтенсифікація боротьби за власну сферу виявилася неперспективною і, більше того, програшною: дослідження на предмет підтримки реформ фіксують їх конкурентність за ресурси, абсолютну увагу та всеохоплююче залучення населення у процес реформування, що, як правило, відображається на станах людей, виснаженості їхнього потенціалу та можливостей включення у процес державотворення (Швець, 2017). Ці та інші соціальні процеси посилюють запит на інтеграцію наукових знань щодо реформ та соціальних змін незалежно від сфери їх прикладного застосування, а також ставлять питання про формування єдиного термінологічного континууму та виокремлення тих концептуальних понять, які слід враховувати у здійсненні планованих соціальних змін та їхніх відтермінованих наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Слід відмітити, що сам термін «реформа» визнається похідним від родового терміну «зміни», що передбачає наступну низку понять, а саме: *новація, інновація та нововведення; реконструкція, реструктуризація, трансформація, модернізація й оптимізація та удосконалення; перетворення (реформа, революція, відкриття), рух, перехід, перетворення, та закриття (або стратегія об'єднання/кластеризації); відновлення, відтворення та оновлення; впровадження, транзит; а також розвиток, інтеграція та реінтеграція* тощо (Бойченко, 2015). Практика використання цих понять дуже часто приписує їм ознаки синонімічності, що має місце як у побутовому плані, так і у законодавчо-нормативних, наукових та методичних текстах, вносячи тим самим певний хаос у їх розмежування. Причиною цього послуговує у тому числі і неузгодженість міждисциплінарних знань, на що ми вже вказували. Науковець, вивчаючи певне явище у власній царині знань, може не враховувати уже напрацьовані надбання іншої, як чинника об'ємності бачення певного

явища а також визначення, як місця та функції поняття у контексті різних систем, так і можливостей та ризиків його трансферу. Міждисциплінарна узгодженість у використанні цих термінів могла б поглибити наукові надбання кожної з них, а також зменшити ризики спрощення та схематизації щодо їх трактування, підвищуючи тим самим їхню функціональну здатність як інструмента ідентифікації та диференціації явища, що вивчається.

Питання реформ (у тому числі і у сфері освіти), як і змін загалом виступають переважно предметом досліджень таких наукових дисциплін, як: право, економіка, соціологія, державне управління та педагогіка і в найменшій мірі психології. Науковий аналіз надає нам впевнено стверджувати наявність спроб науковців надати вичерпний аналіз різноманіттю понять категорії «зміни». Так досить повний аналіз термінологічного апарату і контексті економічних теорій інновацій наданий у працях доктора економічних наук В. Іванової (Іванова, 2009). Слід відмітити, що інноваційна економічна теорія базується на теорії довгих хвиль та циклічності інноваційного розвитку М. Кондратьєва, М. Туган-Барановського, теорії економічного розвитку Й. Шумпетера, теорії дифузії інновацій Еверет М. Роджерса та моделі дифузії нововведень Т. Хагерстранда, аналіз здобутків яких досить концентровано надається у працях сучасних дослідників, зокрема, Ю Лавриненко, (Лавриненко, 2010) та З. Пересунько (Пересунько, 2013). Натомість трактування цих понять все ще залишається варіативним і майже всі наукові розробки щоразу починаються із уточнення кожного із них. Так введений Й. Шумпетером (Schumpeter, 1939) термін «інновація» трактований автором як «нова комбінація виробничих факторів, мотивованих підприємницьким духом» у подальшому був розширеним і розгалуженим різними науковими школами і підходами згідно власної практики застосування. Натомість у психології питання інновацій розглядаються переважно у контексті прикладних досліджень і трактуються як дотичні (Петренко, 2019).

У вітчизняній науці порівняльний аналіз терміну «реформа» з іншим суміжними поняттями (модернізація, трансформація тощо) найбільш представлений у працях української вченої у сфері економіки В. Бойченко (Бойченко, 2015). Щодо освіти, то аналіз процесу її реформування досить ґрунтовно наданий у працях А. Василюка (Василюк, 2009), а питання її модернізації розкриваються або, як прикладні напрями мезо-рівня, або як процеси галузевого та світового розвитку макро-рівня (Обушна, 2015). Загалом вивчення реформ в освіті переважно представлено компаративістськими дослідженнями, що розкриваються у працях вітчизняних науковців у сфері педагогіки С. Сбруєвої, С. Сисоєвої, К. Шихненко (Трасф.процеси, 2018, с. 9 -13) та іноземними М. Фуллан (Фуллан, 2000), Л. Партеллоу, К. Браун, С. Шапіро, С. Джонсон. (*Great Education Policy*. 2018), Ін Чен Чен (Yin Cheong Cheng, 2009). У цьому ракурсі слід відмітити вагомість питання освітньої політики, оскільки саме політика загалом та, зокрема, певної сфери (наразі освіти), спрямовує та утримує досягнуті переміни у процесі їх впровадження. Її контекст на мікро- та макрорівнях розкривається у праці І. Семенець-Орлової (Семенець-Орлова, 2016). З психологічної точки зору питання освітньої політики вивчаються через явище суспільної та масової свідомості, що презентується через настрої, погляди, ставлення та поведінку індивіда і групи. Зокрема питанням психології формування громадської думки, як стану масової та суспільної свідомості, присвячені багаторічні наукові розробки працівників інституту соціальної та політичної психології, зокрема, М. Слюсаревського (Слюсаревський, 2011).

Все вище сказане ще раз підкреслює, що будь-яка категорія змін безумовно є предметом міждисциплінарного аналізу і саме завдяки набутому таким чином інтеграційному ефекту може слугувати вирішенню завдань соціального спрямування. Натомість у переважній більшості досліджень з даної проблематики психологічна

сфера знань залишається мало інтегрованою у міждисциплінарний контекст, або використовується на побутовому рівні, що видається методологічною помилкою, оскільки психологічна сфера знань презентується саме через людину і суспільні процеси у творенні цих змін. У сфері технічних наук цей дефіцит обмежує міждисциплінарний потенціал досліджень і робить неможливими їх вихід на трансдисциплінарний мета-рівень. А у сфері психологічних досліджень виявлені тенденції неврахування надбань більш просунутих наукових сфер у питаннях інноваційних зрушень (перш за все економіки) і проведення психологічних досліджень у межах лише власної системи знань буде видаватися методологічно необґрунтованим.

Метою статті є визначення континууму понять, які стосуються реформи задля розширення доступу до міждисциплінарного спектру знань та укріплення професійних меж психологічних знань.

Завданнями статі поставили: 1) окреслити континуум понять міждисциплінарних знань, що стосуються реформи, наразі у сфері освіти; 2) визначити сферу компетенції психології у їх інтерпретації та застосуванні при поясненні явищ соціально-психологічного походження, зокрема, реформи освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковий аналіз підтвердив раніше висловлену думку, що «зміни» стосується різних рівнів функціонування будь-якої системи від макро- до мікро-рівнів і завжди проявляються як інтеграційні явища, вивчення яких не може бути обмежено категоріальним апаратом однієї дисципліни. Тож поетапно звернемося до розкриття зазначених явищ категорії «зміни».

Як поняття «реформа, так і рядоположні поняття (трансформація, оптимізація, модернізація, оптимізація, відновлення) вказують на цільову спрямованість змін, що виступає рукотворним продуктом людської діяльності і в контексті психологічних дисциплін може вивчатися через категорії розвитку та впливу на рівні індивіда, групи та спільноти (Реформ. освіти, с. 29). Натомість їхнє застосування у наукових дискурсах має досить довільний характер. Проведені нами наукові розвідки дозволили інтегрувати надбання науковців різних сфер знань і представити континуум цих понять у табл.1. Аналіз показав, що всі терміни *родової* категорії «зміни» не є специфічною прерогативою лише однієї наукової (Івченко, 2015; Метелева, 2011; Обушна, 2015; Транс. процеси, 2018).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика категорій родового поняття «зміни»

Назва зміни	Трактування	Механізми/ресурси	Термін	Рівень реалізації
Реформа	<ul style="list-style-type: none"> • легітимний, цілеспрямований спосіб зміни соціального устрою чи соціального інституту чи його сегменту 	<ul style="list-style-type: none"> • синхронізується через процеси еволюційного розвитку; • підтримується політикою та владою 	від 10 років	<ul style="list-style-type: none"> • макро/мезо
Трансформація	<ul style="list-style-type: none"> • набуття іншої форми як ознаки сутнісних змін; 	<ul style="list-style-type: none"> • перехідні альтернативні форми у розвитку; • особливі форми перехідних структур; • засобом запозичення; • проектно-технічні 	до 5/10 років	<ul style="list-style-type: none"> • макро/мезо /мікро
Модернізація	<ul style="list-style-type: none"> • осучаснення; 	<ul style="list-style-type: none"> • проектно-технічні 	до	<ul style="list-style-type: none"> • макро/мезо

	• оновлення;		10/20 років	/мікро
Оптимізація	• найефективніший варіант вирішення задачі	• проектно-технічні	до року	мезо/мікро
Раціоналізація	• поліпшення (пояснення) чогось через доцільність	• проектно-технічні	до року	мезо/мікро

Основу наведеної систематизації ми запозичили в української вченої-економіста В. Бойченко (Бойченко, 2015) а також використали надбання інших науковців, які збрали вагомий аналітично-узагальнюючий матеріал у контексті різних наукових дисциплін (економічних, природничих, технологічних, математичних, юридичних, політичних, суспільних тощо) щодо вище названих категорій спектру «зміни». Так термін «трансформація», незалежно від сфери знань, характеризує динамічний процес самоорганізуючої системи, що через входження у нестійкий стан самоорганізовується з наступним закріпленням отриманих змін; презентується як загальна форма розвитку систем, виступаючи складним процесом її перетворювання, сутнісні характеристики якої втілюються у ново-набутій формі з новими цілями, завданнями та результатами з процесуальними, системними та ситуативними характеристиками, що забезпечують системі новий рівень функціонування на новому етапі (еволюційного чи революційного) розвитку. Все вище назване не суперечить психологічним знанням. Одним із прикладів трансформаційних змін може слугувати онтогенез людини, де зовнішні зміни тілесних форм існування людини супроводжуються суттєвим переструктуруванням її особистісних характеристик. Таким чином трансформація, яка ззовні проявляється у зміні форми, опирається на якісно/кількісно новий по своїй суті характеристичний, що забезпечують цілісне виживання та ефективне функціонування певної системи у змінених (внутрішніх/зовнішніх) умовах.

Подібно до трансформації термін «*реформа*» теж вказує на набуття нової форми, однак такої, яка, при збереженні незмінної своєї основи, визначається наперед заданою ціллю задля спрямовання дій на отримання окресленого результату [Транс.процеси, 2018, с. 10]. На думку вчених, у різних випадках цією «незмінною основою» можуть виступати різні аспекти, як-то: структура, функціональне призначення, форма, зміст, суспільні, економічні відносини тощо (Транс.процеси, 2018, с. 9-13, 450). Якщо поняття «трансформація» є характеристикою самої системи та циклічної специфіки її розвитку, то поняття «*реформа*» є засобом (методом) втручання у систему задля спланованої її зміни в окресленому напрямку. Тож реформа є організованим, спланованим та направленим процесом, що заданий певною метою. Вона є завжди легітимною, схваленою з боку влади, цілеспрямованою і в подальшому реалізованою політикою системи (організації, соціального інституту тощо), що реформується (Транс.процеси, с. 10]. Слід відмітити, що історично *реформа* зарекомендувала себе як засіб суспільно-політичних перетворень, що розгортається у ієрархічній траєкторії «зверху-вниз» а також може виступати побічним продуктом революції задля укріплення її революційних перемін. У цьому контексті реформа має штучно-спланований, наперед визначений (технологічно розроблений) характер дій, виступаючи формою трансляції інтересів революційного класу (Фил.словарь, с. 491-492).

Натомість, *реформа* може мати ознаки природного, еволюційного процесу, що ініціюється суспільною потребою у напрямку пошуку відповідної форми для вирішення протиріч соціальної ситуації, що склалася. У цьому випадку реформа є поступовим процесом, що забезпечує пошук, апробацію та закріплення результатів

цього пошуку як нового способу дій. Сам процес пошуку виступає консолідуючим чинником для її учасників, як самого суспільства чи його спільнот. У цьому контексті ми можемо трактувати реформу природним еволюційним процесом, спрямованим на перегляд та пошук форми відповідності існуючої ситуації зміненим умовам з визначенням і ствердженням нововідкритої чи запозиченої. У результаті такого процесу відбувається виокремлення та усвідомлення проблеми, її об'єктивізація (опредмечування), пошук способу вирішення, його апробація та домовленість про опанування новими способами соціального функціонування з наступним інституційним його закріпленням. Еволюційність процесу реформ забезпечується розширенням компоненту аналізу та пошуку рішення, однак напрямок її руху залишається той же, тобто – «зверху-вниз». Можна сказати, що реформа, як механізм і надбання соціальних систем, слугує інституалізації певного соціального явища, як такого, що дає адекватну відповідь на нові змінені умови існування системи. Наукові надбання зафіксували, що успішність реформ забезпечують три компоненти: чіткість цілі, як об'єктивізація суспільної потреби; можливість та засоби її реалізації, подільність реформістських ідей усіма членами суспільства, що виражається у їх участі та згоді подальшого дотримання узгоджених змін (Фил.словарь, с. 491-492). Натомість виокремлення та оформлення цих компонентів як технології змін може, по-перше, бути штучно скомплектовано і представлено для примусової технологічної реалізації як засіб наuczіння нової моделі; по-друге, нести ризики негативних наслідків впровадження саме з причини її штучного характеру розгортання на користь певних інтересів (як правило владних структур), а не суспільства в цілому.

Слідуючи за думкою дослідників ще раз зауважимо, що поняття «зміни», як родове, може також проявлятися через *процес, результат та систему*, що, розгортаючись за законами *еволюційного розвитку*, передбачає можливість *управління* задля спрямування змін у наперед визначеному напрямку, наразі, забезпечення певних інтересів (*управління змінами*) (Василюк, 2009; В. Бойченко, 2015). У цьому контексті науковці фіксують цілий потік термінів. Це перш за все такі, як: «інновація», «новація», «нововведення», що вивчаються у відповідності до сфери їх застосування (економіка, право, управління, педагогічна діяльність тощо). Порівняльний аналіз показав, що для розмежування цих понять доцільно опиратися на локалізацію фокусу розгляду. Так, з позиції користувача/споживача, який отримав новий продукт (його нову комбінацію), економісти говорять про «інновацію», як основу оновлення системи вартостей (Більська, 2015). Про «новацію» говорять з позиції виробництва як створення нового засобу, технології, що робить реальним виведення на ринок інноваційного продукту. Тож термін «новація» вказує на засіб, який привів до ринкового успіху, а термін «інновація» фіксує факт виходу на ринок будь-якого нового продукту: технології, предмету, техніки, методу, знань тощо, який завдяки новим комбінаціям (новим якостям) набуває конкурентних переваг (Більська, 2015; Лавріненко, 2010). При цьому термін «нововведення» вказує на впровадження у практику чогось нового - його застосування, освоєння, чим може бути як «інновація», так і «новація» (Лавріненко, 2010).

В економічних теоріях інноваційного розвитку предтечею інтеграційних тенденцій (у тому числі і міждисциплінарних) вважається низка наукових здобутків, про які ми вже згадували, а саме: теорія дифузії інновацій Еверета М. Роджерса (Роджерс, 2009), конкурентних переваг Майкла Е. Портера, економічного розвитку Йозефа Шумпетера (Schumpeter, 1939), який довів закономірність циклічності економічного розвитку опираючись на теорію довгих хвиль (великі цикли кон'юнктури) Миколи Кондратьєва, що незмінно транслюється у працях сучасних вчених (Лавріненко, 2010). Не вдаючись у деталі економічної теорії хочемо зауважити, що перебіг економічної циклічності передбачає чотири динамічні зміни з тенденціями

підвищення/ пониження у процесах накопичення/видалення (всмоктування/виштовхування), на перехресній зміні яких формують три типи рівноваги. При цьому кожна наступна фаза циклу виступає кумулятивним ефектом попередньої, де рушійною силою порушення рівноваги виступає саме «інновація», яку виробляє та безперервно змінює сама економічна система і яка не виростає із старого (традиційного, устояного), а з'являється поруч із ним, зміщуючи його (Чайковська, Панягіна, 2011; Іванова, 2009). Важливим моментом є те, що традиційне (звичке) створює у своєму розвитку просторовий та часовий контекст актуалізації потреби/запиту щодо змін. Однак самі зрушення актуалізуються не із запиту, а із пропозиції, що, наразі, виступає основою маркетингу (Друкер, 2000). Реалізація зрушень через інновацію формує процес еволюційної динаміки розвитку. Носії інноваційних змін, за Е. Роджерсом (Роджерс, 2009), називаються «підприємцями», Тут важливим моментом є те, що підприємці, як носії змін, не виступають у цій ролі постійно, а набувають її у контексті певної ситуації, а у іншій ситуації цю роль може виконувати інший представник спільноти. Це слід враховувати в управлінні будь-якою організацією, де керівник не може постійно виступати у ролі носія інноваційного розвитку, однак має завжди бути успішним адміністратором саме завдяки своїй налаштованості на процес «народження інноваційних зрушень» та підтримку їхніх носіїв. Трактуючи ролі керівника як постійного лідера організації у контексті інноваційної функції «підприємця» (лідера змін) скоріше буде ознакою зовнішнього штучно організованого підтриманого процесу (технологічного, владного та адміністративного), а не результатом внутрішніх інтенцій щодо розвитку. Саме з цієї причини роль керівника організації, як постійного носія змін, не можна тлумачити в еволюційному контексті, оскільки закріплення будь-якої постійності призупиняє розвиток, посилюючи не еволюційні, а стагнаційні циклічні процеси (Більська, 2015).

Також слід відмітити, що у контексті економічного знання виділяється людина і її оточення, як носії змін що, наразі, виступає вже предметом не економічних, а психологічних знань. У підтвердження цього Й. Шумпетер розглядає свою економічну теорію лише окремим випадком більш ширшого контексту змін суспільного життя (Schumpeter, 1939), відбувається трансформація ролі підприємця Е.Роджерса у позицію «лідера змін», здатного розглядати кожен змін як можливість і використовувати її з максимальною ефективністю (Друкер, 2000), а у менеджменті створюється цілий напрямок «управління змінами», що може стосуватися різних сфер життя людини (Гринько, Гвініашвілі, 2015). У нижче наведеній табл. 2 наводимо авторські моделі управління організаційними змінами, кроки яких послуговують різним типам змін.

Таблиця 2.

Авторські моделі управління організаційними змінами

Автор	Кроки моделі
К. Левін	1. розморожування 2. дія 3. заморожування
Л. Грейнер	1. тиск(спонукання) 2. посередництво та переорієнтація уваги 3. діагностика та усвідомлення задач/проблем 4. знаходження нового рішення 5. експеримент та виявлення 6. підкріплення та згода
Дж. Коттер	1. атмосфера невідкладності дій 2. команда 3. загальне бачення змін

	<ol style="list-style-type: none"> 4. поширення нового бачення 5. впровадження та створення умов для цього 6. планування та досягнення найближчих результатів 7. закріплення досягнень і закріплення перетворень 8. інституалізація
Д. Дак «крива змін» з орієнтацією на емоційну поведінку	<ol style="list-style-type: none"> 1. застій 2. підготовка 3. реалізація 4. перевірка на міцність 5. досягнення цілей
М. Фулан «стадії змін»	<ol style="list-style-type: none"> 1. ініціювання/вибір 2. впровадження/імплементація 3. продовження/інституалізація 4. результат
Дві концепції Гарвардської школи	Теорія-Е (фокус на фінансах; рух: згори-вниз; Теорія О (фокус на людський капітал, рух: знизу-вгору через включення)

Хочемо відмітити, що опис цих кроків змін здійснений довільними словами, адаптованими до їхніх користувачів, а перша модель змін була запропонована психологом Куртом Левінім, як відповіді на організаційні запити щодо розвитку. Вона є прикладом інновації, що відкрила доступ наукових психологічних знань до практичної сфери організаційного розвитку. Всі вище названі покрокові теорії управління опираються на процеси людської діяльності, пояснення закономірностей якої ґрунтуються на психологічних знаннях, як-то: психологічний обмін, утворення групи та групова динаміка, ідіосекразивний кредит, дифузія відповідальності, конформна поведінка, типи соціальної влади, групова поведінка, концепція групової соціалізації, рольова концепція тощо. Натомість ці моделі управління організаційними змінами є сферою застосування менеджменту та економіки. Тож глибина психологічних знань, як дотичної сфери, залишається поза доступом користувачів – менеджерів та економістів, або має схематичне, спрощене представлення. Тому прикладом може бути вже описаний феномен «керівника - лідера змін», як приписування якостей «лідера змін» статусним членом групи, що у психологічній дисципліні пояснюється явищем «ідіосекразивного кредиту» Е. Холандера. Тож статусний член групи, (наразі керівникові організації) отримує більше допусків відхилень у поведінці щодо традиційних групових норм, які у тому числі можуть мати інноваційні внески, а критерієм широти таких допусків буде виступати минулий вклад керівника у досягнення цілей організації (Кричевський, 2001, с. 90-92). Як ми вже і наголошували, стале закріплення за керівником організації інноваційної функціональної ролі скоріше свідчить про ствердження стагнаційних процесів, а не про еволюційний розвиток організації. Тож ми знову засвідчуємо факт міждисциплінарного трансферу - застосування знань дотичної сфери як фонових із певним схематизмом, де може втрачатися як первинний їхніх смисл, так і глибина їх пояснюючої сили.

Тепер звернемося до питань освітньої політики у контексті підтримки змін: вона вказує на сферу відносин, що має бути врегульованою задля підтримання порядку, збереження стабільності у досягненні освітніх цілей в певних умовах суспільного укладу. Освітня політика, як публічна сфера, є підконтрольною громадськості, а як вид державної політики вона реалізується через систему дій, регулятивних заходів, законів, і фінансових пріоритетів, визначених органом державної влади або його представниками (Іванюк, 2006). Стверджуючись на стратегічному рівні, соціальна

політика реалізується через управління та адміністрування і слугує розподілу і перерозподілу, а також вона може бути як символічною, так і матеріальною, раціональною, прибутковою, регулятивною, спонукальною, самостійною і такою, умовжливільною однобічний і двобічний спосіб реалізації (зверху-вниз і навпаки), надаючи рамку дотримання процедури певного процесу.

Наразі. міжнародні документи засвідчують, що розвиток інформаційного суспільства та процеси глобалізації поставили перед освітньою політикою України наступні пріоритети: 1) *децентрація та лібералізація*; 2) *перегляд якості у освіті; зв'язки із ринком праці*; 3) *ефективність використання коштів*; 4) *рівність в освіті* (Іванюк, с. 13; 80-81). Зважаючи всі 4 пріоритети освітньої політики хочемо зупинитися на «якості освіти» як інвестиції (відповідність ресурсів заданим стандартам), як процесу (навчання, освіти, менеджменту), як продукту (освітній рівень) і результату (зміни суспільства, покращення добробуту) та доданої вартості (індивідуальні та особистісні надбання). Остаточна якість освіти може бути оцінена досягненням відповідно стандарту освіти, контрактних домовленостей та особистісного попиту споживача. При цьому система оцінювання має бути автентичною та незалежною на кожному її рівні: клас/школа (самооцінювання); перехідні державні екзамени (ДПА), загальнонаціональне (ЗНО) та міжнародне (PISA, TIMSS тощо), щоб отримані результати можна було порівняти із досягненнями освітніх систем інших країн як основи перегляду їхньої політики (Іванюк, с. 89-91). А. Василюк (Василюк, 2009) зауважує, що освітня реформа виникає як ідея/пропозиція певної концепції (урядом, регіональною владою, громадським об'єднанням), що 1) трансформуються у нормативно-правові акти регулювання освітньої діяльності; 2) має стратегічне спрямування; 3) транслюється і посилюється освітньою політикою. Компаративні дослідження щодо освітніх реформ неодноразово засвідчили їх неефективність саме з причини примусовості владної ініціативи, що несе низку структурних перетворення на всіх рівнях функціонування освітньої системи (Фулан, 2000; Miche`le Schmidt, Amanda Datnow. 2005). Натомість, реформи продовжують періодично ініціюватися то в тій, то в іншій країнах світу. Попри все, досвід їх аналізу компаративістами, накопичив на мікро- та мезо-рівнях (наразі, школа та громада) численні переваги щодо змін в системі освіти. Так М. Фулан (Фулан, 2000) виокремив такі позиції, які слід врахувати у ситуації реформ. Ми об'єднали у наступні блоки: 1) через зміну пріоритетів і їх неузгодженість символічна функція освіти, як моральна, стає проблематичною; 2) зміни в освіті мають відповідати навчальним вимогам; 3) навчитися бути проактивним [а) вийти із гомогенної культури; б) бачити суть на межі балансуєчих змінних: нова структура способів комунікації, співпраця і хаос; в) стан неспокою та емоційного відреагування через фрагментарність і розладнаність реформи, введення нових умов комунікації та співпраці; д) постійна присутність неузгодженостей; ж) бути готовим визначити власні теорії і переконання у новій системі координат]; а також 4) важливість поєднання: колективізму-індивідуалізму; централізації-децентралізації; внутрішнього та зовнішнього в освітньому просторі школи, 5) здатність прийняти нову задачу, ввійти та довіряти процесу змін без прагнення ним керувати (Фулан, 2000). Інші дослідники, не надаючи успішних прикладів реформи в системі освіти загалом, теж відмічають численні позитивні моменти змін, які мають місце на рівні певної школи та громади (*Great Education Policy 2018*). Це дає нам підставити стверджувати наявність розриву між рівнями носіїв змін. Феномені роз'єднання груп споживачів продукту вже описано у теорії дифузії інновації Е. Роджерса (Роджерс, 2009) та у життєвому циклі його прийняття Дж. Мура (Мур, 2006). Встановлений факт зміни стимульного середовища між раннім послідовниками (щодо освіти - носіями ідеї реформи, наразі на макро-рівні) і ранньою більшістю (щодо освіти – меза-рівень, який

відповідає за ефективність процесу впровадження) трактується «прірковою», яка не може бути поборена тими ж самими методами (Мур, 2006). На нашу думку задачі реформи, які висуюаються на макро-рівні на наступних рівнях мають переглядатися і трансформуватися, наприклад, у процес управління змінами. Умовою успішності такого переходу є трансформація стратегічних задач макро-рівня згідно місцевих потреб та можливостей мезо та мікро-рівнів можна розцінювати невисоку ієрархічну управлінську шахту (наразі чуму слугує децентралізація та надання автономії школам), фінансова самостійність та комунікативна компетентність.

Модель управління змінами, що формує на макрорівні реформа, на мета- та мікро-рівнях має набувати власних форм стратегічної та тактичної реалізації. Їхній адміністративний ієрархічний зв'язок з макрорівнем має бути зруйнованим при збереженні стратегічного. За умов таких етично-ціннісна наступність між рівнями буде зберігатися і водночас надаватиметься свобода у виборі способів досягнення стратегічних цілей згідно власного поля реалізації: макрорівень - згідно галузевого міністерства, а мезо- та макрорівні - щодо надавачів та користувачів послуг. Тож процес децентралізації та надання автономії як школам, так і громадам у прийнятті власних рішень буде виступати умовою успішних рішень. За таких умов знімається значущість поняття «супротиву змінам», як такі, що втрачають свою актуальність. Це дає нам підстави констатувати, що процеси децентралізації є позитивним підґрунтям у просуванні політики реформ, де форма її втілення має бути визначеною самими виконавцями, тобто школами та громадами. Науковому прориву в осмисленні цих процесів послугував саме перехід на міждисциплінарні зв'язки та їх інтеграції у транс-дисциплінарний контекст дослідження.

Обмеження дослідження. Спроба інтегрувати знання окремих дисциплін у спільний континуум була реалізована лише частково. Це обмеження визвано саме логікою транс-дисциплінарного підходу, який опирається на ресурс попередніх моно-полі-, крос- та між-дисциплінарних досліджень. Досягнувши рівня інтеграції щодо трактування понять «трансформація-модернізація-оптимізація» ми зазнали труднощів при досягненні відповідного ефекту у трактуванні таких понять як «інновація-зміни-управління змінами» а також «політики», зокрема у сфері освіти з причини саме недостатності міждисциплінарних досліджень.

Практична/соціальна значущість дослідження полягає 1) у розподілі повноважень між мета- (галузеве міністерство) та мезо- і мікрорівнями (громада та школи) при впровадженні освітньої реформи; 2) визначенні значення зміни механізмів відносно різних системних рівнів просування реформи; 3) розвіювання міфу непорушності явища опору у процесах інноваційного розвитку. Також важливим підґрунтям для проведення міждисциплінарних досліджень у сфері інноваційного розвитку буде складений у процесі аналізу континуум термінів родового поняття «зміни».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений теоретичний аналіз низки понять, що стосуються змін, надав підґрунтя для застосування міждисциплінарних знань у розгляді процесів реформування системи освіти. Перенесення та уточнення досвіду дифузії інновацій із економічної сфери маркетингу у сферу соціальних інновацій може послугувати перспективним рішенням соціальних проблем, зокрема, просування в Україні освітньої реформи. Уточнено, що реформа освіти та освітня політика будуть мати більше шансів на успіх за умов децентралізації (як зниження ієрархічності управлінської шахти) та при врахуванні мотиваційно-стимульних змін відповідної категорії носіїв інноваційної концепції реформи. У системі освіти - це рівень громади та школи.

Здійснена спроба міждисциплінарного аналізу термінів родового поняття «зміни» підтвердила подібність їх трактування незалежно від сфери дисциплінарних знань. Просування цим напрямком дослідницької роботи може створити підґрунтя для ефективного вирішення соціальних питань, у тому числі і щодо освітніх змін. Наступним кроком має стати транс-дисциплінарний рівень дослідницьких проєктів, як більш перспективний напрямок у вивченні соціально-складних явищ.

Список використаних джерел

Більска, О. В. (2015). Новації та інновації в процесах соціального інновування і механізм їх формування в перехідній економіці. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Економічні науки*, (13, ч. 1), 34–39.

Бойченко, В. С. (2015). Сутність процесу реформування управління розвитком регіону. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*, (3), 29–33. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2015_3_9.

Василюк, А. (2009). Проблеми аналізу освітніх реформ. *Вища школа*, (9), 76–82.

Гринько, Т. В., Гвініашвілі, Т. З. (2015). Концептуалізація моделей управління змінами на підприємствах в сучасних умовах мінливого суспільства. *Економіка и управление предприятием*, 1/5(21), 34–40.

Друкер, П. Ф. (2000). *Задачи менеджмента в XXI веке*. Москва: Вильямс.

Іванова, В. В. (2009). Дослідження теорії поняття інновації. *Економіка промисловості*, (4), 80–86. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2009_4_15

Іванюк, І. В. (2006). *Освітня політика*. Київ: Таксон.

Івченко, Є. А. (2015). Трансформація як поняття та підходи до його розуміння в економічному контексті. *Ефективна економіка*, (12). Взято з: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5827>

Крический, Р. Л., Дубовская, Е. М. (2001). *Социальная психология малой группы*. Москва: АспектПресс.

Лаврінченко, Ю. М. (2010). Теоретичні аспекти визначення сутності інновацій. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*, 2(6), 191–195. Взято з: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek6-2-2010-PDF/191-195.pdf

Метелева, Е. Р. (2011). Модернізація, трансформація, реформа. *Стратегия России*, 2(86), 55–64.

Мур, Дж. А. (2006). *Преодоление пропасти. Маркетинг и продажа хайтектоваров массовому потребителю*. Москва: Вильям.

Обушна, Н. І. (2015). Модернізація – сучасний тренд розвитку суспільства. *Теорія та практика державного управління*, (3), 36–44. Взято з: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2015_3_9.

Пересунько, З. М. (2013). Теоретичні аспекти розвитку інноваційної теорії. *Ефективна економіка*, (7). Взято з: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2192>

Петренко, І. В. (2019). Комунікативні технології врегулювання соціального конфлікту: ознаки інноваційності. *Теорія і практика сучасної психології*, (5, Т. 1), 167–173.

Реформування освіти в Україні: державно-управлінський аспект / П. Г. Протасова, В. І. Луговий, Ю. О. Молчанова [та ін.]; Протасова, Н. Г. (Ред.). (2012). Київ; Львів: НАДУ.

Роджерс, Еверетт М. (2009). *Дифузія інновацій*. Київ: Києво-Могилянська академія.

Семенець-Орлова, І. А. (2016). Особливості мікро- та макрополітики освітніх змін: аналіз зарубіжного досвіду. *Theory and Practice of Public Administration*, 3(54), 1–10. Взято з: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-3/doc/5/02.pdf>

Слюсаревський, М. М. (2011). Теоретико-методологічні та праксеологічні аспекти проблеми взаємодії суспільства і освіти. *Вища освіта України*, (1), 12–20.

Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США / А. П. Джурило, О. З. Глушко, О. І. Локшина [та ін.]. (2018). Київ: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

Філософський словарь. (2001). (7 изд.). И. Т. Фролова (Ред.). Москва: Республика.

Фуллан, М. (2000). *Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ*. Львів: Літопис.

Чайка, Я. М. (2011). *Трансдисциплінарність як умова розв'язання складних комплексних проблем (філософсько-методологічний аспект)*. (дис. канд. філос. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.

Чайковская, Н. В., Панягина, А. Е. (2011). Сущность инноваций: основные теоретические подходы. *Современная экономика: проблемы, тенденции, перспективы*, (4), 1–11.

Швець, Д. В. (2017). *Психологічні аспекти реформування поліції. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)*, Матеріали наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові. Харків: МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ.

Great Education Policy Ideas for Progressives in (2018). By Lisette Partelow, Catherine Brown, Sarah Shapiro, and Stephenie Johnson. Retrieved from: <https://www.americanprogress.org/issues/education-k-12/reports/>

Schumpeter, J. (1939). *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York: McGraw-Hill.

Yin Cheong Cheng. (2009). *Teacher management and educational reforms: paradigm shifts*. Hong Kong Institute of Education. Available at: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11125-009-9113-2.pdf>. [Accessed 3 March 2020]. (in China)

References

Biljska, O. V. (2015). Novaciji ta innovaciji v procesakh socialjnogho innovuvannja i mekhanizm jikh formuvannja v perekhidnij ekonomici. [Innovations and innovations in the processes of social innovation and the mechanism of their formation in the transition economy.] *Naukovyj visnyk Khersonsjkogho derzh. un-tu. Ekonomichni nauky*, (13, ч. 1), 34–39. (in Ukrainian)

Bojchenko, V. S. (2015). Sutnistj procesu reformuvannja upravlinnja rozvytkom rehionu. [The essence of the process of reforming the development management of the region] *Naukovyj visnyk Uzghorodsjkogho nac. un-tu. Mizhнародni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo*, (3), 29–33. Vzjato z: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2015_3_9. (in Ukrainian)

Vasylyuk, A. (2009). Problemy analizu osvitnikh reform. [Problemy analizu osvitnikh reform] *Vyshha shkola*, (9), 76–82. (in Ukrainian)

Ghrynjko, T. V., Ghviniashvili, T. Z. (2015). Kocеpualizacija modelej upravlinnja zminamy na pidprijemstvakh v suchasnykh umovakh minlyvogho suspiljstva. [Conceptualization of change management models at enterprises in today's changing society] *Ekonomyka u upravlenye predprijatyem*, 1/5(21), 34–40. (in Ukrainian)

Druker, P. F. (2000). *Zadachy menezhmenta v KhKhI veke*. [Management problems in the 21st century] Moskva: Vyljjams. (in Russia)

Ivanova, V. V. (2009). Doslidzhennja teoriji ponjattja innovaciji. [Research the theory of innovation] *Ekonomika promyslovosti*, (4), 80–86. Vzjato z: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2009_4_15 (in Ukrainian)

Ivanjuk, I. V. (2006). *Osvitnja polityka*. [Educational policy] Kyjiv: Takson. (in Ukrainian)

Ivchenko, Je A. (2015). Transformacija jak ponjattja ta pidkhody do jogho rozuminnja v ekonomichnomu konteksti. [Transformation as a concept and approaches to its understanding in the economic context] *Efektivna ekonomika*, (12). Vzjato z: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5827/> (in Ukrainian)

Kricheskij, R. L., Dubovskaja, E. M. (2001). *Social'naja psihologija maloj grupy*. [Social psychology of a small group] Moskva: AspektPress. (in Russia)

Lavrinenko, Ju. M. (2010). Teoretychni aspekty vyznachennja sutnosti innovacij. [Theoretical aspects of defining the essence of innovation] *Visnyk Zaporizkogo nac. un-tu*, 2(6), 191–195. Vzjato z: http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2010/Vest_Ek6-2-2010-PDF/191-195.pdf (in Ukrainian)

Metleva, E. R. (2011). Modernizacija, transformacija, reforma. [Modernization, transformation, reform] *Strategija Rossii*, 2(86), 55–64. (in Russia)

Mur, Dzh. A. (2006). *Preodolenie propasti. Marketing i prodazha hajtektovarov massovomu potrebitelju*. [Bridging the abyss. marketing and sale of high-tech products to the mass consumer] Moskva: Vil'jam. (in Russia)

Obushna, N. I. (2015). Modernizacija – suchasnyj trend rozvytku suspiljstva. [Modernization is a modern trend of social development] *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja*, (3), 36–44. Vzjato z: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2015_3_9. (in Ukrainian)

Peresunjko, Z. M. (2013). Teoretychni aspekty rozvytku innovacijnoji teoriji. [Theoretical aspects of the development of innovative theory] *Efektivna ekonomika*, (7). Vzjato z: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2192> (in Ukrainian)

Petrenko, I. V. (2019). Komunikatyvni tekhnologiji vrehuljuvannja socialjnogo konfliktu: oznaky innovacijnosti. [Communicative technologies for managing social conflict: signs of innovation] *Teorija i praktyka suchasnoji psykholohiji*, (5, T. 1), 167–173. (in Ukrainian)

Reformuvannja osvity v Ukrajinii: derzhavno-upravlinsjkyj aspekt [Reforming education in Ukraine: the state-administrative aspect] / P. Gh. Protasova, V. I. Lughovyj, Ju O. Molchanova ta in; Protasova, N. Gh. (Red.). (2012). Kyjiv; Ljviv: NADU. (in Ukrainian)

Rodzhers, Everett M. (2009). *Dyfuzija innovacij* [Reforming education in Ukraine: the state-administrative aspect]. Kyjiv: Kyjevo-Moghyljansjka akademija. (in Ukrainian)

Semencj-Orlova, I. A. (2016). Osoblyvosti mikro- ta makropolityky osvitnikh zmin: analiz zarubizhnogo dosvidu. [Peculiarities of micro- and macropolitics of educational changes: analysis of foreign experience] *Theory and Practice of Public Administration*, 3(54), 1–10. Vzjato z: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2016-3/doc/5/02.pdf> (in Ukrainian)

Sljusarevsjkyj, M. M. (2011). Teoretyko-metodologichni ta prakseologichni aspekty problemy vzajemodiji suspiljstva i osvity. [Theoretical, methodological and praxeological aspects of the problem of interaction between society and education] *Vyshha osvita Ukrainy*, (1), 12–20. (in Ukrainian)

Transformacijni procesy u shkylnij osviti krajin Jevropejskogo Sojuzu ta SShA [Transformational processes in school education in the European Union and the USA] / A. P. Dzhurylo, O. Z. Ghlushko, O. I. Lokshyna ta in.]. (2018). Kyjiv: TOV «KONVI PRINT». (in Ukrainian)

Filosofskij slovar'. [Philosophical Dictionary] (2001). (7 izd.). I. T. Frolova (Red.). Moskva: Respublika. (in Russia)

Fullan, M. (2000). *Syly zmin. Vymirjuvannja ghlybiny osvitnikh reform*. [The forces of change. Measuring the depth of educational reform] Ljviv: Litopys. (in Ukrainian)

Chajka, Ja. M. (2011). *Transdyscyplinarnistj jak umova rozv'jazannja skladnykh kompleksnykh problem (filosofs'ko-metodologichnyj aspekt.* [Transdisciplinarity as a condition for solving complex complex problems (philosophical and methodological aspect] (dys. kand. filos. nauk). Kyjivskij nacionalnyj universytet imeni Taras Shevchenka, Kyjiv. (in Ukrainian)

Chajkovskaja, N. V., Panjagina, A. E. (2011). Sushhnost' innovacij: osnovnye teoreticheskie podhody. [The essence of innovation: basic theoretical approaches] *Sovremennaja jekonomika: problemy, tendencii, perspektivy*, (4), 1–11. (in Russia)

Shvecj, D. V. (2017). *Psykhologichni aspekty reformuvannja policiji. Pidghotovka okhoronciv pravoporjadku v Kharkovi (1917–2017 rr.)*, [Psychological aspects of police reform. Training of law enforcement guards in Kharkiv] *Materialy nauk.-prakt. konf. do 100-ricchja pidghotovky okhoronciv pravoporjadku v Kharkovi*. Kharkiv: MVS Ukrajinj, Kharkiv. nac. un-t vnutr. sprav. (in Ukrainian)

Great Education Policy Ideas for Progressives in 2018. By Lisette Partelow, Catherine Brown, Sarah Shapiro, and Stephenie Johnson <https://www.americanprogress.org/issues/education-k-12/reports/> (in USA)

Schumpeter J. *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process* / J. Schumpeter. — N. Y. : McGraw-Hill, 1939. — 461 p. (in USA).

Yin Cheong Cheng. (2009). *Teacher management and educational reforms: paradigm shifts*. Hong Kong Institute of Education. Available at: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11125-009-9113-2.pdf>. [Accessed 3 March 2020]. (in China)